

بررسی انسان‌شناختی هنر - صنعت چاریقچی آیین مشکین شهر مطالعه موردی؛ مستندنگاری تجارب استاد تاپدیق‌علی احمدی

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۸/۱، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۲/۲۰)

عمار احمدی^۱

اصغر عسکری خانقاه^۲

چکیده

چاریق واژه‌ای ترکی به معنای کفش و نوعی پاپوش است که آن را در مناطق مختلف آذربایجان با عناوینی محلی مانند (چارق، چارخ، چارغ، چاروق) می‌شناسند. بیشترین کاربرد این هنر - صنعت که در اغلب نقاط آذربایجان، از قدیم تا امروز مورد استفاده بوده، در تولید کفش‌های بومی است. نظریه علمی و چارچوب نظری مقاله حاضر، نظریه کارکردگرایی است. اطلاعات و داده‌های پژوهش با مصاحبه مشارکتی جمع‌آوری شده و جامعه مورد مطالعه، یک کارگاه چاریق‌دوزی در روستای آیین مشکین شهر بوده است. در این مقاله ضمن پرداختن به مراحل طراحی، تهیه و دوخت چاروق، درباره جزئیات هر یک، مصاحبه و تصاویر مناسب تهیه شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اصیل‌ترین جنس چاریق از چرم شتر یا گاو تهیه می‌شود و برای ساخت آن، به ابزار ساده‌ای چون قیچی و درفش نیاز است. امروزه از چاریق برای دکور و تزئین بیشتر استفاده می‌شود.

کلیدواژه‌ها: چاریق، هنر - صنعت، استاد تاپدیق‌علی احمدی، ابزار و فناوری قدیم، آیین مشکین شهر.

۱. نویسنده، پژوهشگر و دانشجوی دکتری مردم‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، (نویسنده مسئول). رایانامه: ahmadiammar60@gmail.com

۲. استاد تمام گروه انسان‌شناسی دانشگاه تهران. رایانامه: askari.khaneghah@yahoo.com

۱. مقدمه

پوشاندن تن و محافظت از آن در برابر سرما و گرمای طبیعت، یکی از نخستین فناوری‌هایی است که انسان متمدن به آن دست یازیده و مهم‌ترین آنها کفش یا تن‌پوش پای انسان است. قومیت‌ها و فرهنگ‌های مختلف، کفش‌هایی با جنس، شکل و نامی متفاوت داشته و دارند. در ایران نیز در مناطق و قومیت‌های مختلف، صنایع گوناگونی به تولید کفش می‌پردازند که برخی از آنها عبارت‌اند از: گیوه، نعلین، اروسی، سگکی، صندل، قُندره، دهان دولچه‌ای و... اما قدیمی‌ترین آنها چارق است.

در واقع چارق قدیمی‌ترین کفش چرمی جهان، متعلق به شهر تبریز با قدمت تاریخی ۵ هزار و ۵۰۰ سال است که هم‌اکنون در موزه ارمنستان نگهداری می‌شود. (تصویر ۱) «چاریق»‌های فعلی دوخته شده به دست آخرین بازماندگان این صنعت دیرین نیز شبیه به همان چاریق ۵ هزار ساله‌اند. البته مشخص نیست که نام آنها در قدیم نیز چاریق بوده یا به نام دیگری شهرت داشته‌اند. اما شکل، ساختار و حتی جنس هر دو یکی است، گویی که انسان توانسته این صنعت را هزاران قرن به شکل اولیه آن ادامه دهد و تا امروز به یادگار نگه دارد.

در آذربایجان، ساکنان کهن در این صنعت پیشتاز بودند. چنان که امروزه هم صنعت کفش‌دوزی در تبریز مقام اول را دارد. در این منطقه از ایران، در طول زمان، کفش‌ها نام‌های مختلفی داشته‌اند از جمله: باشماق، چوست، چاریق، آیاق قابی، قالوش، پنتاوا و...

در فرهنگ مردم آذربایجان، کفش از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، چنان که حتی جایگاهش را در زندگی بشر، بر سر انسان مجسم کرده و آن را «باشماق» خوانده‌اند. باشماق یعنی جایگاه سر و این شاید به علم پزشکی قدیم این مردم برمی‌گردد که پا را قلب دوم انسان می‌دانستند و شاید به دلیل فلسفه انسان‌شناختی این قوم باشد که به منظور از بین بردن غرور آدمی به «سر را در پای خود دیدن و پا را در سرخود دیدن»

بررسی انسان‌شناختی هنر - صنعت چاریقچی آلبین مشکین‌شهر ❖ ۴۵

باور داشتند. در هر حال این امر نشان از جایگاه مهم کفش در زندگی مردم آذربایجان دارد. در مقاله حاضر به نوعی کفش سنتی به نام چاریق پرداخته می‌شود. مسئله و دغدغه اصلی نگارندگان این مقاله، بازآفرینی و احیای این هنر صنعت دیرین و بررسی کاربرد آن در زندگی انسان‌های گذشته و حتی امروزی است. نحوه تهیه مواد و ابزارها، وسایل مورد استفاده و طرز تهیه و دوخت چارق از مواردی است که در این پژوهش به آن پرداخته شده است.

تصویر ۱. قدیمی‌ترین کفش چرمی جهان متعلق به تبریز با قدمت تاریخی ۵ هزار و ۵۰۰ سال که هم اکنون در موزه ارمنستان نگهداری می‌شود.

۲. پیشینه پژوهش

درباره پیشینه پژوهش، با توجه به جست‌وجوی بسیار پژوهشگر در این حوزه و همچنین پرس و جو از پژوهشگران میدانی، می‌توان گفت که تا امروز نحوه ساخت و کاربرد چاریق به این معنی مورد مطالعه و بررسی دقیق علمی قرار نگرفته است. هر چند مطالبی در خصوص شیوه ساخت انواع کفش‌های قدیمی و حتی چارق‌دوزی

۴۶ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

امروزی در زنجان و خراسان نوشته و تدوین شده است، از جمله منابع مرتبط با این هنر - صنعت در مناطق غیر از آذربایجان، می‌توان به آثار زیر اشاره کرد: قدیمی‌ترین مطلب در این‌باره را مکملی (۱۳۵۷) نگاشته است. این مقاله «چاروق‌دوزی در زنجان» نام دارد و در شماره ۱۸۷ نشریه هنر و مردم به صورت توصیفی منتشر شده است.

این هنر صنعت بیشتر مورد توجه دانشجویان صنایع دستی و هنرهای سنتی و گردشگری قرار داشته و مقالات منتشر شده نیز در اغلب موارد مستخرج از پایان‌نامه‌های نویسندگان است. سلیمانیان (۱۳۹۱) پایان‌نامه خود را با عنوان «شناخت و معرفی پاپوش سنتی چاروق به منظور کاربری نوین نوشته و چاروق‌های بجنورد و زنجان» نگاشته است. تقی‌لو (۱۳۹۵) نیز به مطالعه موردی چاروق‌دوزی در زنجان، با هدف تحلیل تطبیقی آمیخته بازاریابی در پایداری محصول گردشگری انجام پرداخته است.

گفتنی است که به جز مطالعات موردی، ردپای این هنر را در کتب و رساله‌های تاریخی نیز می‌توان یافت. غلامی (۱۳۹۶) پاپوش‌های چرمی دوره قاجار را به لحاظ زیباشناختی با نمونه‌های معاصر مقایسه کرده و نمونه‌هایی از چاروق را در اثر خود آورده است. با این حال، نویسنده اثری مستقل درباره چاروق‌دوزی در اردبیل نیافته و مقاله پیش‌رو از این نظر تازگی دارد.

۳. چارچوب نظری و روش پژوهش

چارچوب نظری پژوهش حاضر، نظریه کارکردگرایی مالینوفسکی است. «مالینوفسکی برخلاف رادکلیف - براون و دورکیم که کارکرد را پاسخ به نیازهای اجتماعی می‌دانند، آن را پیش از هر چیز پاسخی به نیازهای فردی و زیستی معرفی می‌کند. دو مفهوم اساسی در کارکردگرایی مالینوفسکی عبارت‌اند از: نیازها و نهادها. نیازها به باور او پیش از هر چیز به موجودیت زیستی انسان بازمی‌گردند. بنابراین نخستین رده از نیازها، نیازهایی هستند که میان انسان‌ها و سایر جانوران مشترک‌اند. نیازهایی همچون تغذیه، تولید مثل و غیره. این نیازها، پاسخی سازمان یافته از سوی انسان دریافت می‌کنند که در قالب فرهنگ تبلور

بررسی انسان‌شناختی هنر - صنعت چاریبقچی آلبین مشکین‌شهر ❖ ۴۷

می‌یابد. نظر مالی‌نوفسکی را بر اساس کتاب یک نظریه علمی درباره فرهنگ می‌توان به صورت زیر ترسیم کرد: (مالینوفسکی، ۱۳۸۴: ۱۳۲) (جدول ۱)

جدول ۱. نیازها و نهادهای فرهنگی از نظر مالی‌نوفسکی

ردیف	نیازهای اولیه	پاسخ‌های فرهنگی
۱	ساخت و ساز	معیشت
۲	تولیدمثل	خوبشاوندی
۳	رفاه جسمی	سرپناه
۴	امنیت	محافظت
۵	تحرک	فعالیت
۶	رشد	آموزش و پرورش
۷	تندرستی	بهداشت

در نتیجه نیازهای زیستی انسان، به صورت فرهنگی ارضا می‌شوند. اما تأکید مالی‌نوفسکی بر آن است که ارضای این نیازهای رده اول، سبب ایجاد نیازهایی ثانویه است که وی آنها را نیازهای اشتقاقی یا الزامات فرهنگی می‌نامد؛ در واقع نیاز به ایجاد نهادهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، انسان را باز هم وارد سازمان‌یافتگی فرهنگی بیشتری می‌کند؛ و سرانجام پس از پاسخ‌یافتن نیازهای رده دوم، گروه‌سومی از نیازها ظاهر می‌شوند که مالی‌نوفسکی آنها را نیازهای انسجام‌دهنده و روحی می‌نامد» (فکوهی، ۱۳۹۲: ۱۶۸-۱۶۷). مالی‌نوفسکی عقیده داشت که «مبنای نظریه کارکردگرایی تداوم برخی عناصر فرهنگی در جامعه به دلیل پاسخ این عناصر به یک کارکرد اجتماعی مشخص است». (دورتیه، ۱۳۹۰: ۴۲)

در پژوهش حاضر، از روش مشاهده مشارکتی، یعنی مصاحبه همراه با مشارکت، با تاپدیق‌علی احمدی، استادکار حرفه‌ای این صنعت و فناوری قدیمی استفاده شده است. حتی برای درک و فهم عمیق‌تر موضوع، در مراحل ساخت و تهیه ابزارآلات نیز با ایشان همراهی شد و به این ترتیب، پژوهشگر علاوه بر آشنایی با ابزار و مراحل آماده‌سازی کار این هنرمند، از نزدیک شیوه کار را نیز آموخت. البته نوه تاپدیق‌علی احمدی بودن کمک شایانی به این قضیه کرد.

اما از مشکلات به وجود آمده در انجام پژوهش می‌توان به سختی کار تهیه و حتی استفاده از ابزار چاریق اشاره کرد. نحوه ساخت و تهیه این ابزار به دلیل وسایل خاص آن بسیار سخت و دشوار است. برای مثال، تهیه چرم شتر و گاو به صورت طبیعی نه صنعتی، موضوع ساده‌ای نیست. باید ماه‌ها یا حتی نزدیک به یک سال انتظار کشید تا پوست حیوان خشک شود و کار دباغی آن به مرور زمان به اتمام برسد. همچنین سن بالای استادکار (بیش از ۱۰۰ سال) و ناتوانی جسمی و بدنی ایشان بر اثر کهولت سن باعث شده بود که روند مصاحبه و مشاهده کندتر پیش برود.

در معنی واژه چاریق دهخدا در لغت‌نامه چنین نوشته است: «چاروق. (ترکی) چاروغ. چارغ. چارق. کفش مخصوص دهقانان. پای‌افزار مخصوص روستاییان. نوعی کفش که دهقانان و روستاییان پوشند. (ذیل چاریق) در فرهنگ ترکی آذربایجانی و فارسی دکتر بهزادی هم چاریق این گونه نوشته شده است: «چاریق - چارق، چارغ، پوزار، پاپوش. معمولاً از چرم خام می‌سازند و با بند می‌بندند». (بهزادی، ۱۳۸۸: ۴۶۷)

در فرهنگ معین در مورد چاریق آمده است: «چارق {ترکی = چارغ = چاروق} کفش چرمی که بندها به ساق پا پیچیده می‌شود. پاتابه، پالیک». (معین، ۱۳۸۲: ۸۹۲) در دفتر دوم مثنوی، مولوی در داستان موسی و شبان نیز به واژه چاریق اشاره شده است:

دید موسی یک شبانی را به راه
کو همی گفت ای گزیننده اله
تو کجایی تا شوم من چاکرت
چارقت دوزم کنم شانه سرت
(مولوی، ۱۳۵۰: ۳۰۷)

درباره جامعه مورد مطالعه تقریباً می‌توان گفت که یکی از آخرین بازماندگان چاریقچی^۱ در منطقه آذربایجان است. البته چاریق‌دوزانی هستند که به شکل صنعتی آن

۱. چاریق‌دوزی

بررسی انسان‌شناختی هنر - صنعت چاریقی آلین مشکین‌شهر ❖ ۴۹

شماره ۶۵ تابستان ۱۴۰۰

هم بسیار محدود، در تهیه و تولید این صنعت دیرین تلاش می‌کنند؛ اما کار آنان شکل تکامل یافته چاریق‌های سنتی و قدیمی است که نحوه تهیه و تولیدشان کاملاً متفاوت است. این آخرین بازمانده از نسل چاریقی سنتی و قدیمی، پدر بزرگ بیش از ۱۰۰ ساله پژوهشگر به نام تاپدیق‌علی احمدی^۱ است. (تصویر ۲) که هر چند امروزه دیگر کارگاه چندان دایری ندارد؛ نحوه تولید و درست کردن چاریق سنتی را به خوبی می‌داند و هنوز هم به تولید این میراث و فناوری قدیمی بشری می‌پردازد.

مقاله حاضر در پی پاسخ به پرسش‌های زیر است:

- کاربرد کفش چاریق در زندگی ساکنان منطقه آذربایجان از گذشته تا امروز چه

بوده است؟

- ساختار کفش چاریق چیست؟

- نحوه ساخت این پای ابزار چگونه بوده است؟

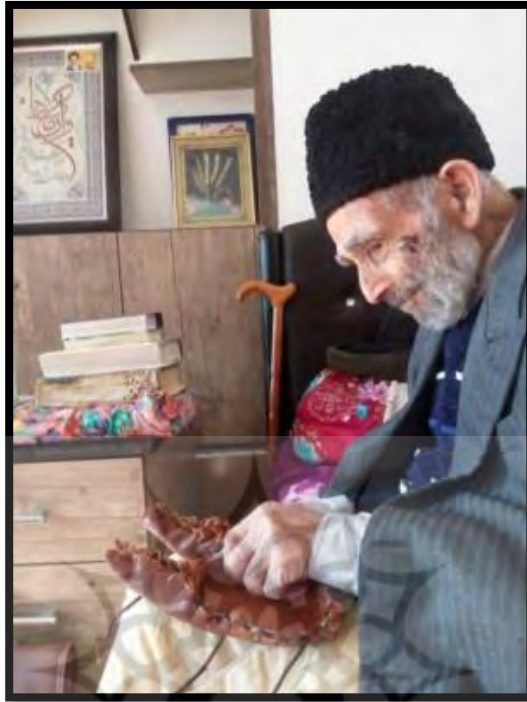
- آیا امروزه هم این فناوری قدیمی در زندگی بشر کاربرد دارد؟ اگر دارد به چه

صورت؟

۱. مختصری از زندگی‌نامه تاپدیق‌علی احمدی از زبان خودش: پدرم وقتی برایم شناسنامه گرفت اشتباه نکنم، هفت یا هشت ساله بودم. در همین سال‌ها کتاب بوستان و گلستان سعدی را در نزد آغا شیخ علی قفقازی که تازه به روستای ما آمده بود، یاد گرفتم. یاد که چه عرض کنم، کل بوستان و گلستان را حفظ شدم. پدرم میرزا محمدحسین بعدها مرا به مکتب‌خانه فرستاد. آن زمان با میرزا علی مشکینی هم پایه بودم. مردم درسی که می‌خواندیم «استانبولی» می‌گفتند، نمی‌دانم چرا ولی خیلی‌ها دوست نداشتند این درس را بخوانند. شاید هم همین باعث شد که بعدها هم پدر من و هم پدر میرزا علی مشکینی هر دو تصمیم گرفتند که ما به جای مکتب‌خانه به حوزه علمیه ملا ابراهیم اردبیل برویم. خیلی زود همین اتفاق برایمان افتاد. من زیاد در حوزه نماندم، اما میرزا علی مشکینی عازم قم شد و بعد شنیدم رفته نجف اشرف. با این حال من فضای روستا را ترجیح دادم.

اولین بار که خواستم برای خودم چاریق بدوزم یاد مهمانی افتادم از طایفه عشایر شاهسون که شب وقتی می‌خواست بخوابد، چاریق‌اش را پر از خاک کرد و بعد رفت و خوابید. بعدها فهمیدم چرا اینکار را کرده، چون چاریقش از چرم خالص بود و عادت چرم اینه که شبها وقتی هوا سرد می‌شود، فشرده‌تر می‌گردد و صبح اندازه آن برای صاحبش کوچک‌تر می‌گردد. دوست داشتم اولین چاریقی را که برای خودم می‌دوزم از چرم خالص باشد و بعد از چندین سال تلاش به این آرزو رسیدم و شدم چاریقی و بعد هم پالان‌دوز منطقه خودمان.

استاد تاپدیق‌علی احمدی استادکار پالان‌دوزی و چاریق‌دوزی هم اکنون با بیش از ۱۰۰ سال سن در روستای آلنی یکی از روستاهای مشکین‌شهر استان اردبیل زندگی می‌کنند.

تصویر ۲. استاد تاپدیق‌علی احمدی

۴. بحث و بررسی

در این بخش، جنس، شکل، مراحل تهیه و دوخت چاریق به همراه مواد اولیه مورد نیاز و ابزار کار بررسی خواهد شد.

۴-۱. جنس و شکل چاریق

غالب‌ترین و اصیل‌ترین نوع چاریق، از چرم شتر یا گاو تهیه می‌شود. شکل چاریق شبیه کفش‌های معمولی است با این تفاوت که زیره ندارد و رویه و زیره آن هر دو از چرم خالص است. این کفش به لحاظ شکل، شبیه گیوه است اما مثل گیوه حالت و فرم ثابتی ندارد. چاریق وقتی که پا داخل آن قرار می‌گیرد، فرم ثابتی پیدا می‌کند. نوک چاریق،

بررسی انسان‌شناختی هنر - صنعت چاریقچی آیین مشکین‌شهر ❖ ۵۱

باریک و کمی به بالا خمیده می‌شود و روی آن با بندهایی از همان چرم و الیاف طبیعی بافته می‌شود. بند چاریق که در پاشنه آن نیز به صورت آزاد و رها به چشم می‌خورد و از الیاف طبیعی درست می‌شود، برای بستن و محکم کردن چاریق کاربرد دارد.

۲-۴. موارد اولیه مورد نیاز چاریق

چرم طبیعی شتر یا گاو: چرم چاریق از پوست شتر یا گاو تهیه می‌شود. رنگ آن اغلب قهوه‌ای مایل به قرمز است. این چرم را به صورت سنتی دباغی می‌کنند. در قدیم چاریق دوزانی چون تاپدیق‌علی احمدی، دباغی چرم را هم خودشان انجام می‌دادند. یعنی چرم تازه‌ای را که از بدن شتر یا گاو جدا شده بود، با نمک و نور آفتاب خشک می‌کردند و با کمک دست و پا می‌مالیدند تا هم خشکی و شکنندگی و هم نمک آن از چرم جدا شود. با این کار بیشتر پشم روی چرم از آن جدا می‌شد و بقیه را هم با کوبیدن چرم جدا می‌کردند. کوبیدن چرم با چکش‌های چوبی مخصوصی انجام می‌گرفت که در زبان ترکی به آن «توخماق» می‌گفتند. چرم بعد از گذراندن این مراحل برای چاریق‌دوزی آماده می‌شد. بعدها در صنعت چاریق‌دوزی به خاطر گرانی چرم از لاستیک هم به جای چرم طبیعی رواج پیدا کرد.

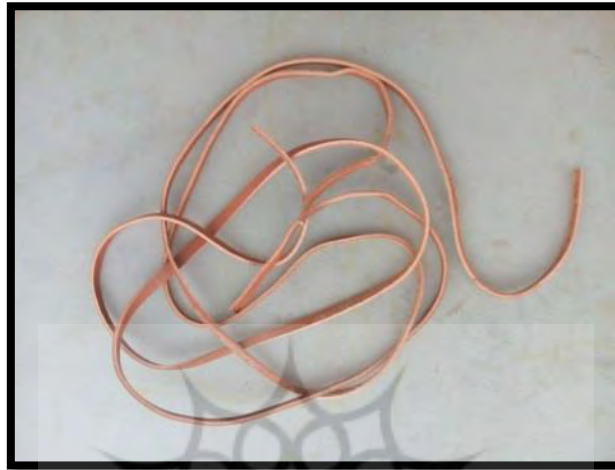
بند چرمی: شیری^۱ نوعی بند چرمی است که از همان چرمی که برای چاریق‌دوزی استفاده می‌کنند، تهیه می‌شود. نحوه تهیه شیری به این صورت است که چرمی را در قطر بسیار باریک مانند یک نخ کلفت به صورت دایره‌وار برش می‌دهند. اندازه این برش به سبب چاریق بستگی دارد و اغلب طول آن به نزدیک نیم متر می‌رسد. بعد از برش آن را کش می‌دهند و صاف می‌کنند تا برای کار آماده شود. (تصویر ۳)

بند چاریق: باغلیق^۲ طنابی به نسبت کلفت و نرم از الیاف طبیعی است که از پشم گوسفند یا بز تهیه می‌شود. این الیاف را استاکاران ماهر به وسیله ابزار نخ‌ریسی موسوم

1. širi

2. baqliq

به جهره^۱ تهیه می‌کنند. بعدها به دلیل دشواری تهیه الیاف طبیعی در صنعت چارق‌دوزی از الیاف مصنوعی هم استفاده می‌کردند. (تصویر ۳)

تصویر ۳. باغلیق یا بند چاریق

۳-۴. ابزار کار و وسایل مورد استفاده برای تهیه چاریق

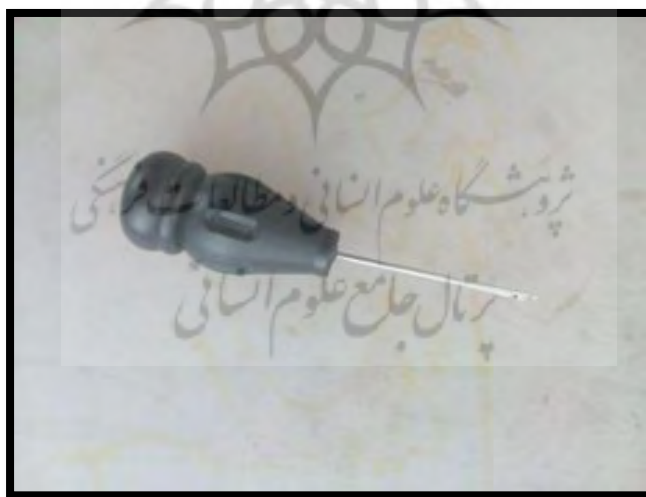
قیچی آهنی: قیچی^۲ از جنس آهن و نسبت به قیچی‌های معمولی، بزرگ‌تر و سنگین‌تر است. تیغ این قیچی قبل از برش چرم شتر یا گاو به وسیله ابزاری به نام بولو^۳ تیز و برای برش چرم استفاده می‌گردد. (تصویر ۴)

درفش: بیز^۴ میله‌ای آهنی و نوک‌تیز با دسته چوبی است که در کفش‌دوزی برای سوراخ کردن چرم و گذراندن سوزن به کار می‌رود. از درفش بویژه در ساخت کفش‌های سنتی مانند گیوه و چاریق بهره می‌گیرند. درفش ابزاری آهنین و نوک‌تیز شبیه جوالدوز اما ضخیم‌تر از آن با دسته‌ای چوبی است که کف‌آشان از آن برای سوراخ کردن

1. jehre
2. qâyçi
3. bülö
4. biz

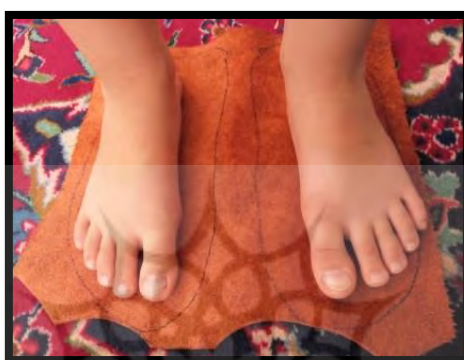
بررسی انسان‌شناختی هنر - صنعت چاریقچی آیین مشکین‌شهر ❖ ۵۳

چرم و دوخت و دوز کفش استفاده می‌کنند. کفشگران به وسیله درفش، چرم را سوراخ یا سوراخ‌های موجود را بازتر می‌کنند تا بتوانند از آن نخ و سوزن بگذرانند. نوک درفش ممکن است راست یا کمی خمیده باشد؛ نوک میله آن هم اغلب به پهنای ۲ میلی‌متر به صورت تیغه است. (تصویر ۵)

تصویر ۴. قایچی یا قیچی آهنی**تصویر ۵. بیز یا درفش**

۴-۴. طرز تهیه و دوخت چاریق

ساختن چاریق مراحل مختلفی دارد که به ترتیب باید طی شوند: بعد از تهیه چرم و دباغی، چرم آماده زیر پا^۱ پهن می‌شود و استادکار اندازه پا را در حدود دو سانتیمتر بزرگ‌تر دور تا دور با قلم مشخص می‌کند. بعد از مشخص شدن اندازه چاریق، آن را با قیچی آهنی برش می‌دهند. (تصویر ۶)

تصویر ۶. مشخص کردن اندازه چرم آماده زیر پا

بعد از برش چرم، دور تا دور آن را به وسیله درفش (بیز) سوراخ می‌کنند تا آماده دوختن شود. سوراخ‌ها به‌طور معمول دو سانتیمتر از هم فاصله دارند. (تصویر ۷)

بعد از اینکه سوراخ چرم آماده شد، با شیری یا همان بند چرمی، به سبک دوخت دندان‌موشی امروزی، دور تا دور چرم را می‌دوزند. به این صورت که نوک بند چرمی از لایه بیرون چرم وارد سوراخ می‌شود و از داخل چرم بیرون می‌آید و از داخل بند چرمی عبور می‌کند و بعد از رد شدن، در جای خود محکم می‌شود؛ طوری که کناره چرم را به طرف داخل جمع می‌کند. این شیوه در دوختن تمام سوراخ‌ها اعمال می‌شود تا دور تا دور چرم چاریق کاملاً یکدست به طرف داخل جمع شود. به‌طور معمول، این دوختن از پاشنه چاریق آغاز می‌شود و در پاشنه هم به پایان می‌رسد. بعد از پایان کار نوک شیری را به هم گره می‌زنند تا باز نشود. (تصویر ۸)

۱. پای که قرار است چاریق به اندازه آن پا دوخته شود.

بررسی انسان‌شناختی هنر - صنعت چاریقچی آیین مشکین شهر ❖ ۵۵

فرهنگ و هنر

شماره ۶۵ تابستان ۱۴۰۰

تصویر ۷. برش چرم زیر پا

تصویر ۸. نمونه چاریق دست‌دوز آئینی مشکین شهر

بعد از شیری یا بنددوزی، نوک چاریق را از سوراخ دوم نوک با بند چرمی به هم وصل می‌کنند تا کاملاً جمع و به سمت بالا مایل شود. این کار به منظور آن است که از نوک چاریق آب به داخل نرود.

بعد از این مراحل، نوبت به باغلیق چاریق می‌رسد. باغلیق را از الیاف طبیعی درست می‌کنند که دور تا دور چاریق از لای شیری‌ها و بندهای چاریق رد می‌شود و هر دو سر آن به صورت آزاد در پاشنه چاریق رها می‌شود. طول رها شده این بند تقریباً ۲۰ تا ۴۰ سانتیمتر است. کاربرد این بند آزاد برای جمع کردن دهانه به نسبت گشاد چاریق و محکم کردن آن در پاست. بعد از جمع کردن، این بند را در جلوی ساق پا محکم می‌بندند تا چاریق هنگام دویدن یا پریدن از پا خارج نشود. امروزه به دلیل دشواری در تهیه الیاف طبیعی، از الیاف مصنوعی استفاده می‌کنند. (تصویر ۹)

تصویر ۹. چاریق از جنس لاستیک مصنوعی

۵. جمع‌بندی

قومیت‌ها و فرهنگ‌های مختلف انسانی، کفش‌هایی با جنس و شکل و نام‌های متفاوت داشته و دارند. در ایران هم در مناطق و قومیت‌های مختلف، صنایع تولید کفش گوناگونی رواج دارد که برخی از آنها عبارت‌اند از: گیوه، نعلین، اروسی، سگکی، صندل، قُندره، دهان دولچه‌ای و... در این میان، قدیمی‌ترین کفش چرمی جهان، متعلق به شهر تبریز با قدمت تاریخی ۵ هزار و ۵۰۰ سال است که هم اکنون در موزه ارمستان نگهداری می‌شود.

در این مقاله که به روش مشاهده مشارکتی تهیه شده، ضمن همراهی و مشارکت با یکی از بهترین استادکاران چاروق‌دوز در آیین مشکین‌شهر، تمامی مراحل، از تهیه مواد اولیه تا ساخت کامل چاروق توصیف شده است. شکل و فرم این صنعت انسانی از ۵ یا ۶ هزار سال قبل، به همان شکل اولیه باقی مانده و نسل به نسل به دست ما رسیده است. در این بین البته سیر تکاملی هم طی شده و شکل یا حتی جنس چاریق از قالب اولیه آن درآمده و امروزی‌تر شده است. برای مثال، در مناطقی از خراسان ایران و یا برخی از مناطق آذربایجان، چاریق در طول زمان زیره و پاشنه به خود گرفته است و حتی شکل آن از چاریق سنتی تبدیل به چاریق صنعتی شده است. این چاریق‌ها بیش از آنکه همان چاریق قدیمی باشند، شبیه کفش‌های معمول امروزی هستند یعنی با رویه، زیره و پاشنه مصنوعی و با ساختاری امروزی‌تر تولید می‌شوند.

با این حال، نگارنده سعی داشته به دنبال استادکاری برود که چاریق را به همان شکل اولیه خودش از طبیعت تهیه می‌کند و همان چاریقی را که قرن‌ها پیش از سوی انسان‌ها ساخته می‌شد، بدوزد. از ویژگی‌های خاص این چاریق این است که برای تهیه آن نیازی به فناوری مدرن نیست. ضمن اینکه جنس و مواد این نوع از چاریق نیز از طبیعت گرفته می‌شود.

حال باید پرسید که آیا شکل اولیه چاریق، امروزه هم می‌تواند کاربرد داشته باشد یا خیر؟ به نظر می‌رسد که با توجه به حضور و فعالیت دوزندگان آن، جواب مثبت است و استادکارانی چون تاپدیق‌علی احمدی ادامه‌دهنده این صنعت قدیمی هستند. البته این

صنعت امروزه بیشتر به جای پاپوش یا کفش، به وسیله‌ای هنری و تزئینی تبدیل شده که نشان‌دهنده تکامل هنر و صنعت انسان‌های دیرین است. امروزه خیلی از خانواده‌ها دوست دارند این نوع چارپیک سنتی و طبیعی را تهیه و از آن در خانه استفاده کنند. یا دست کم در ویتترین‌های شخصی به نشانه اصالت و فرهنگ دیرین خود نگهداری کنند.

منابع

- بهزادی، بهزاد (۱۳۸۸). **فرهنگ آذربایجانی - فارسی**. تهران: فرهنگ معاصر.
- تقی‌لو، مریم (۱۳۹۵). «تحلیل تطبیقی آمیخته بازاریابی در پایداری محصول گردشگری مطالعه موردی: صنعت چاروق‌دوزی شهر زنجان». **پایان‌نامه کارشناسی ارشد**، تهران: دانشگاه خوارزمی.
- جعفری، محمدتقی (۱۳۵۰). **تفسیر و نقد و تحلیل مثنوی دفتر دوم**. مولوی. تهران: حیدری.
- دورتیه، ژان فرانسوا (۱۳۹۰). **علوم انسانی گستره شناخت‌ها**. ترجمه: مرتضی کتبی، جلال‌الدین رفیع‌فر و ناصر فکوهی. تهران: نی.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). **لغت‌نامه دهخدا**. تهران: دانشگاه تهران.
- سلیمانیان، نیره (۱۳۹۱). «شناخت و معرفی پاپوش سنتی چاروق به منظور کاربردی نوین: مورد مطالعه چاروق بجنورد و زنجان». **پایان‌نامه کارشناسی ارشد صنایع دستی و هنرهای سنتی**، تهران: دانشگاه الزهرا.
- غلامی، فرزانه (۱۳۹۶). «تطبیق زیباشناختی پاپوش‌های چرمین دوره قاجار با نمونه‌های معاصر». **پایان‌نامه کارشناسی ارشد**. تهران: دانشگاه سوره.
- فکوهی، ناصر (۱۳۹۲). **تاریخ اندیشه و نظریه‌های انسان‌شناسی**. تهران: نی.
- مالینوفسکی، برونیسلاو (۱۳۸۴). **نظریه‌ای علمی درباره فرهنگ**. ترجمه: عبدالحمید زرین‌قلم، تهران: گام نو.

بررسی انسان‌شناختی هنر - صنعت چاریقچی آیین مشکین‌شهر ❖ ۵۹

- معین، محمد (۱۳۸۲). فرهنگ فارسی. جلد اول. تهران: بهزاد.

- مکملی، محمدکاظم (۱۳۵۷). «چاروق‌دوزی در زنجان». هنر و مردم. شماره ۱۸۷،

صص ۶۰ - ۵۴.

مصاحبه

- احمدی، تاپدیق‌علی، ۱۰۲ ساله، پالان‌دوز و چاریق‌دوز، آیین، مشکین‌شهر، اردبیل.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی